

МЕЖИБІЖ

**Науковий вісник
з проблем
регіональної історії
та пам'яткознавства**

*Засновник: Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія ХМ № 764/251Р від 29.04.2013 р., видане Державною реєстраційною службою Головного управління юстиції у Хмельницькій області Міністерства юстиції України*

Адреса редакції:

вул. Замкова, 1 (ДІКЗ «Межибіж»), смт. Межибіж, Летичівський р-н, Хмельницька обл., 31530; **E-mail:** mezhibizh@gmail.com
www.mezhibozh.com; **Тел.:** (03857)97-123

Видавець: ПП Мельник А. А.

м. Хмельницький, вул. Чорновола, 37.
Тел. (0382) 74-32-22
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1942 від 15.09.2008 р.

Редакційна колегія:

Філінюк А. Г. (доктор історичних наук, співголова);
Погорілець О. Г. (співголова);
Баженов Л. В. (доктор історичних наук, співголова);
Газін В. П. (доктор історичних наук);
Завальнюк О. М. (доктор історичних наук);
Копилов А. С. (доктор історичних наук);
Лозовий В. С. (доктор історичних наук);
Степанчук В. М. (доктор історичних наук);
Прокопчук В. С. (доктор історичних наук);
Степанков В. С. (доктор історичних наук);
Трембіцький А. М. (кандидат історичних наук);
Шпаковський С. М.;
Западенко І. В. (відп. секретар редколегії).

Текст доступний на умовах ліцензії "Creative Commons із зазначенням авторства - Поширення на тих самих умовах"

© ДІКЗ «Межибіж», Автори публікацій, 2017

Авторські матеріали відображають особисту точку зору дослідників, яка може не співпадати із точкою зору редакції.

Підготовка матеріалів до друку:
Ветрова Т. М., Візнюк В. Г., Леськів І. Я.
Відповідальний за випуск: Западенко І. В.

Підписано до друку 11.12.2017. Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 43,25. Тираж 100 прим.

У цьому номері:

**Українська революція 1917–1921 рр.:
передумови, процеси, наслідки, уроки
Матеріали Всеукраїнської наукової
конференції 24 березня 2017 р.**

Рекомендовано до друку Вченою радою Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» (протокол №1 від 30 березня 2017 р.) та ухвалою Центру дослідження історії Поділля Інституту історії НАН України (протокол № 7 від 5 вересня 2017 р.)

гилками... Кажуть: «Де полола буряки?» – «На могилках». Бендарка, бо в російсько-турецьку війну це зроблені були горби, шапками нанесли землю; певно, від слова Бендар, ватажок. А Ольжина криниця – це виплакана доля [5, с.73 – 74].

Л. П. БУЧКО (Панчук), 1925 р. н.: «Свою хату в лісі мали і Званецькі, 2 брати. Мали там город і пасіку. І Галузинські там жили, тримали город, а почалась колективізація – вівтікали.

Знайдені останки священників перепоховали коло церкви, там 2 чи три попи поховані були... На місці церкви був ракушняк (камінь із ракушками), там знайшли нижню щелепу. Певно, попа якогось» [6, с.74].

Попри те, що джерела такого зразка мають частково суб'єктивний характер, це не применшує їх цінності, позаяк автор, зокр., Гнат Микитович Роздорожний (1907 – 1988), був учасником подій, про які залишив письмові спогади.

Список використаних джерел: 1. Роздорожний Г. Записник. Пам'ятка про колективізацію. З домашнього архіву Н. Г. Роздорожної. – С.68. 2. http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1905_05.html 3. Роздорожний Г. Там само. – С.78. 4. Сердуніч Л. Столиця твого родоводу. Історія села Теліжинці Старосинявського району Хмельницької області. (Історично-краєзнавче видання). – Хмельницький: ФОП Крисюк, 2015. – 308 с.: іл. – С.73. 5. Сердуніч Л. Там само. – С.73 – 74. 6. Сердуніч Л. Там само. – С.74.

Ігор Срібняк
м. Київ

«ВЖЕ НЕ ОДИНИЦІ З ПОМІЖ УКРАЇНЦІВ, АЛЕ ТИСЯЧІ...» (ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДИ «САМОСТІЙНА УКРАЇНА» В ТАБОРІ РАШТАТ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1918 Р.)

У статті йдеться про патріотичне піднесення у таборі полонених вояків-українців Раштат, яке виявилось у масовому зголошенні до лав українського війська на заклик Української Центральної Ради. Це дозволило розпочати формування «синьожупанних» українських дивізій у вишкільному таборі у Володимирі-Волинському навесні 1918 р. Водночас продовольча ситуація в таборі стрімко погіршувалась, поставивши полонених на грань виживання. Через продовольчі труднощі значно погіршилось й трактування українців німецькою владою, що загострило ситуацію у робітничих командах.

Історія табору полонених українців в Раштаті (Німеччина) нечасто опинялась у полі наукової уваги дослідників, відтак дана дослідницька проблема належить до числа маловивчених в українській історіографії. Першим до неї звернувся один з організаторів культурно-освітньої роботи у цьому таборі О.Терлецький, яким була підготовлена та опублікована окрема монографія про обставини функціонування цього табору [1].

До її наукової розробки причинився й автор цієї статті, опублікувавши монографію з нарисом про основні прояви таборового повсякдення «раштатців» [2, с.72-92]. Ще дві його публікації були безпосередньо присвячені головнішим аспектам життєдіяльності полонених українців у Раштаті [3, с.309-324; 4, с.80-85], але очевидно ж – вони не вирішували всіх дослідницьких завдань з вивчення специфіки функціонування цього табору, бо в них зокрема

* Дану статтю підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europy Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі – *авт.*

не висвітлювались події останнього року його існування.

Відтак актуальність цієї статті обумовлена, насамперед, необхідністю залучення до наукового обігу нових архівних джерел, що дозволить повніше відтворити завершальний етап діяльності української організації в Раштаді. Також вони дозволяють досить повно відтворити дійсне становище полонених, їх настрої, особливості побуту тощо.

Початок 1918 р. українська таборова громада «Самостійна Україна» зустрічала в очікуванні майбутніх політичних потрясінь, які невідворотно визрівали на теренах України та Росії. Але перша половина січня ц.р. видалась досить спокійною, з огляду на що табір існував звичайним своїм життям. За повідомленням таборового часопису – для «громадян» табору мало бути влаштоване дводенне (7-8 січня) «Різдвяне свято», в програмі якого передбачалось провести сходи таборових працівників у шкільній залі, організувати святкування у лазареті та для таборового загалу у великій залі (з ялинкою, колядками, декламаціями, промовами та виставою «Гандзя» у виконанні артистів Драматичного товариства) [5].

У цей час важливим засобом формування національно-патріотичного світогляду залишався таборовий часопис «Розсвіт», співробітники якого робили все від них залежне, аби «сторожі нашої громади [було] поставлено слово». Їх зусиллями «другий рік гомонить в нашій громаді рідне слово, надаючи полоненим і пораду й розвагу». Завдяки цьому до української справи приєднались «вже не одиниці з поміж Українців, але тисячі», з яких на думку редакції, «треба [було] витворити практичних працівників на народній ниві» [6].

Таборова газета ефективно виконувала й комунікативну функцію – поєднуючи раштатців, де би вони не перебували – в таборі чи на робітничих командах. На її шпальтах регулярно уміщувались інформації про культурно-освітню діяльність українських гуртків при робітничих командах (гурток «На чужбині» команди № 861 Eichstetten зокрема, повідомляв, що заснування початкової школи та бібліотеки; товариство «Національна праця» команди № 454 – про збір коштів для власних освітніх потреб та утримання бібліотеки [7].

Основні напрями роботи в таборі визначала Генеральна Рада громади «Самостійна

Україна» (у порозумінні з Генеральною Старшиною), зокрема у січні 1918 р. нею було ухвалено рішення відкрити школу в «гончарні» та «кустарні», аби всі бажаючі могли навчитись відповідним ремеслам; тоді ж Рада – з метою активізації культурно-просвітньої роботи в таборі – погодилась на приїзд до Раштату кількох офіцерів-українців з табору Ганновер-Мюнден; санкціонувала відкриття щоденних «вчительських курсів», погодилась на перерахування 1000 марок німецьких (м.н.) для потреб будівництва пам'ятника померлим полоненим. Драматичним товариством ім. І.Тобілевича у таборі проводились театральні вистави (19 січня була поставлена п'єса «За волю і правду» Т.Колісниченка), встигали таборові актори і з «гастрольними» поїздками – вже наступного дня вони виїхали до Пфарцгайму з виставою «Гандзя» (її глядачами стали 250 полонених українців зі складу тамтешніх робітничих команд) [7; 8; 9].

Заходами членів Просвітнього відділу на початку січня 1918 р. у таборі було започатковано «курс неграмотних» та двоступеневий курс німецької мови (відвідувало 25-30 осіб), ще 50 таборян [вписалось до «вчительських курсів», де полоненим (в другій половині січня ц.р.) проводились виклади з педагогіки, дидактики, логіки, «спеціальної методики», історії педагогіки, української граматики (викладали – В.Сімович і А.Миколаєвич) [10, арк.9 зв.-10]. Але просвітня робота в таборі тривала з перервами, що було зумовлено несприятливими обставинами, і зокрема тим, що виклади проводились у неопалюваних приміщеннях. Внаслідок цього організатор просвіти в таборі та фактичний єдиний лектор А.Миколаєвич у січні – на початку лютого 1918 р. двічі застуджувався. До того свою роботу він провадив у виключно несприятливих умовах – за його згадками – «музика за стіною, рівночасні засідання за перегородою, нетоплені кімнати і т.п. – прямо руки мліють» [11, арк.23].

На початку лютого 1918 р. вищі таборові інституції оновили свій склад після виборів (головою Генеральної Ради став Михайло Рощевський), а ще за чотири дні на її засіданні була обрана Генеральна Старшина у складі Григорія Петренка (голова), Івана Талана (заступник і «представник преси»), Максима Юценка (секретар), Івана Гуцайла (секретар), Адама Миколаєвича (референта громади «Самостійна Україна» і «представника просвіти»), Тимоша Іванова («штука»), Юхима Ободяника

(«торгівля»), Михайла Паращука («промисел»), Дмитра Жемчугова («Січ»), Севастьяна Вдовиченка (робітничі команди). Була створена й Контрольна комісія (Самійло Саф'ян, Данило Шемшуренко, Микола Сидорів) [12, арк.3; 13].

З самого початку своєї діяльності новий таборовий провід був покликаний до виконання надзвичайно важливих завдань, що постали перед таборовою громадою в силу доленосних для України тогочасних політичних подій. Найважливішою в їх числі став 4-й Універсал УЦР та підписання УНР мирної угоди з державами Почв'рного союзу в Брест-Литовському, які вселили надію в серця полонених на скорий поворот додому. Тому отримання 12 (24) лютого 1918 р. табором телеграми з «Наказом» української делегації в Бресті, в якій «іменем Української Народньої Республіки і її правительства, Ради Народніх Міністрів [...] всім Українцям воєннополоненим» було запропоновано «стати до покликання негайно в ряди організованої української армії для оборони нашої держави від нападу грабуючих рідний край чужинців» внесла досі ще небачене пожвавлення у сіре повсякдення Раштату. До того ж – в «Наказі» містилось попередження для тих, хто «буде вагатись, або навіть одмовиться боронити свою землю», така особа «буде уважатись зрадником і не буде допущений на відновлену й оборонену землю українського народу» [14; 15, арк.70].

Майже всі раштатці із захопленням зустріли цей «Наказ» та з величезним піднесенням «поставили себе в розпорядимість українського правительства» [15, арк.70]. Лише незначна кількість полонених («маленький виімок») утрималась від цього, не маючи в собі тривких національних почувань. Того ж дня після короткої наради Генеральної Старшини було скликано Генеральну Раду і загальнотаборове віче, які одностайно схвалили пропозицію підтримати цю ініціативу та відрядити [потрібну кількість вояків (800 осіб).

Для практичної реалізації цього було створено спеціальну комісію, яка пізніше уконституувалася як «Бойова Управа». З самого початку своєї діяльності вона опинилась у досить складному становищі, бо на початок лютого 1918 р. у таборі перебувало лише 700 полонених. Попри це вже на наступний ранок (13 лютого) члени Управи уклали список з 400 добровольців. Ще стільки ж було дібрано з великих робітничих команд, що перебували поблизу та-

бору (з їх складу «Бойова Управа» телеграмами відкликала по 2-3 особи, в першу чергу голів українських просвітніх організацій (їх функції мали перебрати на себе заступники). У таборі всі добровольці були зведені у 8 сотень, які утворили Січовий полк імені І.Богуна. Одночасно з цим до Раштату з Ганновер-Мюндену прибуло 40 офіцерів, які призначались на командні посади в сотнях. 15-16 лютого воякам було видано січові однострої (сині козацькі жупани, сиві шапки й чоботи). Вранці 17 лютого перший потяг з українськими вояками відбув у напрямку Луцька.

З огляду на те, що другий транспорт з українськими вояками планувалося відправити 1 березня 1918 р., Генеральна Старшина звернулася до всіх полонених у робітничих командах зголошуватися до «Бойової Управи» для запису до лав українського війська. Тільки за тиждень до табору надійшло близько 3500 заяв на вступ, хоча треба було зібрати лише 1200 добровольців. 20 лютого з Ганновер-Мюндену прибула друга партія офіцерів-українців (53 особи). Формування сотень для другого транспорту відбувалося під проводом старшого офіцера – підполковника Левенсона, якого було призначено курінним отаманом. До 28 лютого всі козаки отримали січову уніформу й повністю підготувалися до виїзду, сформований курінь було присвячено гетьманові І.Виговському.

Наступного дня голова Генеральної старшини табору Г.Петренко в урочистій обстановці та присутності всіх таборян вручив отаману куреня малиновий козацький прапор. Після цього козаків привітали присутні на вічі А.Жук і В.Козловський. Увечері відбулося ще одне загальнотаборове прощальне віче, на якому були присутні 1250 січовиків. Після промов провідних функціонерів СВУ, члена Просвітнього відділу Адама Миколаєвича та представника німецької комендатури віче закінчилося, а вранці 2 березня «Січовий курінь ім. Гетьмана Виговського» окремим потягом відбув на українські землі [16].

У цей час полонені з великим ентузіазмом та піднесенням відкликалися на ініціативи зі збору коштів на різні благодійні, гуманітарні та національні потреби – у січні-лютому ними були зібрані 719,41 м.н. (для волинських шкіл), 418,40 м.н. (волинським сиротам), 23,80 м.н. (сиротам «по загиблим Богданівцям»), 435,18 м.н. (на Національний фонд). Всі ці кошти були

переказані централі СВУ у Берліні для подальшого їх перерахування за призначенням [17, арк.30].

У свою чергу централю Союзу покривала основні видатки таборових організацій (секретаріат, платня членам Генеральної Старшини, учителям, співробітникам товариства «Український рух», видання таборового часопису та його розсилка до робітничих команд, драматичний гурток, таборовий «промисел» (фотографія, кіно, гончарня) та ін.). Щоправда, у цей час СВУ мав обмежене фінансування, що змушувало його урізати різні статті видатків з т.зв. «прелімінарів» громади «Самостійна Україна». Зокрема, виплачені з каси Генеральної Старшини «допомоги і нагороди за працю при мобілізації 1-го транспорту» (1128,95 м.н.) СВУ повністю компенсувало лише по початку літа 1918 р. [18, арк.1-9]

У березні-квітні 1918 р. до секретаріату громади «Самостійна Україна» напливала величезна кількість листів з проханнями полонених повернути їх до табору та дати можливість виїхати їм додому для захисту рідного краю [19, арк.1-566]. Точний обрахунок бажаючих потрапити до складу майбутньої «Синьожупанної» дивізії здійснити досить складно, якщо взагалі можливо, але у будь-якому випадку йшлося про сотні й тисячі таборян, які у цей час перебували на робітничих командах. Згадувана архівна справа рясніє такими зверненнями як: «Любимий товаришу Секретар! Щиро прохаємо вас забрать нас когда будуть отправлять мы дуже желаємо їхати на заштиту ридного краю» [19, арк.4зв.] із зазначенням особистих номерів, імен та прізвищ полонених.

Зголошення були як індивідуальні, так і колективні – до секретаріату звертались українські організації робітничих команд. Так, зокрема, провід українського гуртка «Прогресивне товариство «Світло»» наполягав: «хочемо боронити наш Рідний Край від руйнування, пожару, убивства й анархії, що несуть до нас більшовицькі банди», і тому «прохаємо негайно зняти нас із команди до табору, щоби найскорше дістатися до нашої Рідної Землі» [19, арк.24зв.]. Далі йшли прізвища 17 полонених, які висловили свою згоду приєднатись до лав українського війська. Аналогічно вчинили ще 19 членів товариства «Вступ» з робітничої команди № 949 та 12 членів українського гуртка «Боротьба» команди № 2259 [19, арк.104-104зв., 235-235зв., 259-259зв.].

Члени гуртка «На чужбині» (команда № 861 Eichstetten) створили ще й організацію «Вільного козацтва» у складі 22 осіб, обрали собі провід (четаря і двох роєвих) та заявили про свою готовність «при першій нагоді стати під зброю і прапор вільної незалежної Української республіки и боронити наш рідний край від усякого ворога» [19, арк.423-423зв.]. Ще 18 полонених українців з товариства «Ранок» (команда № 417) двічі зголошувались «боронити свій рідний край», черговим листом (без дати – авт.) просили секретаріат «Самостійної України» захувати їх хоча би до складу третього транспорту [19, арк.428]. Члени робітничої команди № 576 Saarbrücke «горіли вогнем легіти на нашу країну, рятувати і захищати своїх дітей, жінок, батьків, од розбишацьких Московських банд і грабителей». У їх зверненні присутні прізвища 9 полонених, готових взяти до рук зброю [19, арк.446].

Значна кількість листів написана невірною рукою малограмотних людей, проте в кожному їх слові присутнє бажання прислужитись Україні. Полонений Григорій Мороз у своєму листі зазначав, що він є «щирий українець», та маючи «щире серце, котре щимить кожну фелыну (хвилину – авт.) и рветься до ридного краю», просив подати йому звістку, про планований від'їзд чергового транспорту з добровольцями до вишкільного табору [19, арк.134зв.]. Олександр Бобейко листовно благав «рідного мого товариша [...] голову табору» забрати його «із цих гор із цих лісів», бо він «уже не може ходити [через] ремонтіз (ревматизм – авт.) у ногах і у крижах» [19, арк.438зв.].

Частина полонених українців зі складу робітничих команд почали утворювати власні січові організації, сподіваючись, що в такий спосіб їх клопотання до секретаріату Раштату матимуть перевагу та швидше виконуватимуться. Так, зокрема, вчинили українці з робітничої команди № 316, повідомивши листом таборовий секретаріат про початок формування сотні «За народню свободу», до складу якої вписалось 16 осіб. Їх підтримали полонені з команди № 678 Seefeldен, які у своєму листі до Раштату (за підписом обраного сотника Т.Вовчанівського) повідомляли про значну кількість бажаючих прибути до табору та бути включеними до складу транспортів для відправки в Україну [19, арк.191-191зв., 472-472зв.].

Проте в архівних справах присутні й листи іншого змісту, бо досить поширеним явищем на робітничих командах до війська зголошувалась й ті полонені, які в дійсності не збирались братись за зброю та захищати свою Батьківщину, а сподівались в такий спосіб швидше опинитись вдома. У цьому зв'язку варто процитувати недатований лист Пилипа Яцентія, який просив лишити його в робітничій команді (де він і перебував), бо він «як доброволець записаний по ошибці з наміром їхати до додому але як ни до дому», бо він «слабий чоловік і думав отдохнути першим в дома». Майже аналогічний за своїм змістом лист написав й Кирило Магдій [15, арк.65-65зв., 64-64зв.].

Дехто з полонених, зголосившись з початку, потім повідомляв, що не зрозумів змісту телеграми УЦР та просив наступним листом викреслити його прізвище зі списку добровольців (так вчинили 7 полонених робітничої команди № 1925) [15, арк.118-118зв.]. Пояснення таким діям цієї категорії полонених міститься в ще одному колективному (недатованому) листі робітників команди № 649, які «хорошо не знали, украинцы... [вони], или не украинцы», відтак – не могли «зрозуміти» змісту звернень, і лише за деякий час збагнули, що воліють залишатись в Німеччині до моменту підписання нею мирної угоди з Росією [15, арк.159-159зв.]. Можна припустити, що поясненням такої позиції вже був вплив більшовиків, які зуміли захопити своєю демагогією окремих полонених.

Трапляються й листи курйозного змісту, і в цьому контексті слід навести послання полоненого Мина Комаря, який вже раніше подавши свій номер до секретаріату як доброволець, почав сумніватись у правильності зробленого ним кроку: «когда вы меня заберете в лагерь, то я тоже не согласен надевать длинную одежду (йдеться очевидно про шинель – авт.) и ехать воевать. То охота ваша, как хатите и делайте забирать меня или нет», на що хтось з секретаріату залишив резолюцію «Ми й не благаєм» [19, арк.72].

Часом траплялись прикрі випадки, коли через неухважність чи недбалість до списків добровольців потрапляли окремі невідповідні особи з числа «кондових» росіян. Відтак дехто з них звертався до секретаріату з вимогою вилучити їх прізвища з цих переліків. Так, зокрема, вчинив полонений Дімітрій Сонжаров (№ 4298), який зробив це на тій підставі, що «не был украинцем и не хочу быть [...] и ту землю

которую вы обещаете на украине оставляю вам и жилаю оставаться Руско военнопленным». Напевно, що такий лист був радше рідкісним винятком, тому єдиним словом-резолюцією члена секретаріату став надпис «Цікаво» [19, арк.49зв.].

До секретаріату зголошувались з «прошеннями» й полонені з російських таборів (Мюнзинген, Саарбрюкен та ін.), і наголошуючи на своєму українському походженні або аргументуючи своє прохання фактом проживання в межах українських губерній (або навіть поблизу них), наполягали за зарахуванні їх до складу українського війська [19, арк.5-6, 68-68зв., 69]. Своє бажання влитись до захисників України виявив й полонений Іван Касистий з Бессарабії, і на його зголошенні хтось з числа членів українського секретаріату залишив надпис-резолюцію: «Бессарабія поки що ще не прилучена до України, але там є й українські повіти, і наколи він з українського повіту, то най іде» [19, арк.25-25зв.].

З російського табору Саарбрюкен до Раштату зголосились троє полонених (В.Фісун, І.Дубинський і В.Томарів), які у своєму листі заявили про своє небажання «лежати гнилою коллодою и слухати як Москаль руйнує, як плачуть старі батьки і матері й маленькі діти», а маючи «серце та кров українську», воліли послужити Україні. На початку травня 1917 р. надійшов ще один лист з цього табору, в якому фігурувало вже 18 бажаючих виїхати в Україну для оборони рідного краю [19, арк.66-66зв., 210-210зв.]. З приписаної до табору Лімбург робітничої команди № 372 зверталось кілька українців з проханням хоча би бути переведеними до Раштату, бо перебуваючи поміж росіянами вони «нічого не можуть зробити доброго для рідного краю», але прагнуть того аби Україна «цвіла в любові Правди Ривности и Братерства» [19, арк.498-498зв.].

Не бракувало й окремих листівок полонених із проханнями перевестись до Раштату. Полонений старший унтер-офіцер Терентій Гнида (родом з Харківщини) з табору Амтцель звертався до раштатців з такими словами: «Русские [п]одонки добровольно не хотят оставить такой лакомый кусок как Украина и Украине придется выдворять [их] силой», пропонуючи себе у розпорядження УЦР [19, арк.378-378зв.]. Ще один старший унтер-офіцер Іван Бідашенко у своєму листі (від 6 січня 1918 р.) до Раштату зазначав, що він народився на Херсонщині,

проте невдовзі його родина на постійно переїхала до м. Троїцька Оренбургської губернії. Але він пам'ятав про своє українське коріння і висловлював бажання «взять винтовку и стать в ряды Украинс [ких] войск против России, откудыва могут мне встретится брат, дядя или племянник мой», але попри це І.Бідашенко був готовий «верой и правдой послужить типереш [нему] Украи [нскому] правит [ельству], и чесно и добросовестно исполнять [...] (на нього – авт.) возложенные обязанности» [19, арк.396зв.].

Насамкінець доцільно навести й слова полоненого білоруса В.Мазура (робітничка команда № 1859), який у своєму листі до редакції часопису «Розсвіт» звертався з проханням до українців: «Ви щасливі, бо Україна стала свобідною, її ж сестра Білорусь і надалі мучиться в московських кайданах. Тому моя просьба до Вас, а думаю, що це є також і просьба всіх Білорусів, до Вас як вільних горожан, щоби Ви з цілою натугою сил агітували за спільні змагання визволення нашого нещасного білоруського краю від Московщини» [20].

Але у самому таборі вже за кілька тижнів після відправки транспортів з добровольцями ситуація в таборі суттєво погіршилась. Спочатку через брак коштів у СВУ потреби таборової організації не були профінансовані у повному обсязі (попередні витрати громади в Раштаті на березень 1918 р. були визначені в сумі 3528,95 м.н., але президія СВУ перерахувала тільки 3000 м.н.) [17, арк.40]. Проте ця обставина жодним чином не вплинула на діяльність української громади в таборі, але цілком загрозлива ситуація склалась на робітничих командах. Як зазначалось в листі Генеральної старшини до централі СВУ від 26 березня 1918 р. – «положення українських полонених, що працюють на робітничих командах стало невинним».

Справа в тім, що не всім поворотцям знайшли заміну, з огляду на що бургомістри деяких німецьких міст та вартові «страшенно люті, що забрано їм найкращі робочі руки (бо такими являються Українці) і згоняють свою злість на оставших наших людях». Це поєднувалось з примушуванням українців до того, аби вони визнавали себе росіянами, бо ж «як Москалі вони так скоро додому не поїдуть» [17, арк.41]. На справжнє нещастя для українців перетворилась їх щоденна надбавка (20 пфенігів) – за неї від них вимагали, аби полонені на годину вставляли раніше вранці та працювали на 2 години

більше. Між тим базова денна платня всім полоненим на початку 1918 р. була зменшена вдвічі (до 50 пфенігів).

Але «найстрашніше – вартові на робітничих командах день у день б'ють наших полонених руками і оружжям, цілими десятками замикають до арешту», вдаються до інших обмежень та різного роду надужиття, тобто трактують українців набагато гірше, ніж до підписання Брестського миру. Частина свідомих українців не витримувала цього брутального тиску та зголошувалась із заявами до комендатур, що вони не є українцями, інші просили не сплачувати їм ці додаткові 20 пфенігів, просячи за це у німців лише «людяного поведіння». У відчаї поодинокі полонені вдавались до втеч, при чому «деякі навіть на певну смерть», інші розпочинали страйк [17, арк.42].

До табору напливало все більше листів про штучні ускладнення для полонених українців, які чинились вартовими. Українці з робітничої команди № 242 повідомляли, що охоронці вночі збирали верхній одяг полонених та зберігали його в окремому замкненому приміщенні (це робилось з метою запобігти можливим втечам), так само під замком перебували туалетні приміщення, що змушувало полонених відчувати незручності кожної ночі [21, арк.13а].

Через відсутність у таборі капітана Ф.Швайцера всі звернення полонених до коменданта табору генерала Лянґа не знаходили жодного розуміння з його боку та фактично ігнорувались. У цій ситуації полонені адресували свої скарги до Генеральної Старшини табору, яка відряджала членів своєї президії (о. П.Катериноюка і Вдовиченка) до робітничих команд, які могли лише наочно спостерігати та фіксувати чисельні факти різного роду зловживань з боку окремих представників німецької влади.

Іншим своїм листом президія Генеральної Старшини інформувала провід [СВУ про фактично тритижневе голодування хворих українців у таборовому лазареті та їх розпучливі благання, що «далі не стає їм сили переживати голодні дні й страшні ночі». Після перевірки з'ясувалось, що хворим в лазареті дійсно «варили на обід і вечерю одну тільки брукву з чистою водою та що цілі коновки цієї «зупи» остались щодня неторкані». Завідувач кухні підурядник Зідфельд, на думку Генеральної Старшини, був «головним винником нестерпимої системи в лазареті, щодо їжі та поведен-

ня з хорими, яких [...] [він] усе лає і на рівні з худобою трактує» [17, арк.43].

Президія просила СВУ звернутись до військового міністерства з клопотанням відсторонити Зідфельда від завідування кухнею в Раштаті, але це вимагало тривалого часу і майже не мало шансів на позитивне вирішення. Ситуація в лазареті тимчасово поліпшилась тільки тоді, коли стало відомо про прибуття до табору членів делегації УНР (сотника Сиротенка і Байла), але після їх від'їзду головний лікар заборонив для представників Генеральної Старшини доступ до шпиталу, фактично ізолювавши хворих від зв'язків з навколишнім світом [17, арк.45].

Надзвичайно вороже трактування українців виявилось у вже зовсім нелюдських вчинках деякого з німецьких вартових на робітничих командах, які вдавались до калічення полонених багнетами. Дехто з полонених шукав порятунку в таборі, але за втечі комендант карав суворим арештом на 14 діб. Арештантський барак Раштату в кінці березня 1918 р. був переповнений, але до табору продовжували напливати полонені з робітничих команд [17, арк.45, 46].

В травні 1918 р. харчування в таборі погіршилось настільки, що на загальнотаборовому вічі дійшло «до розпучливих протестів і ухвал, котрі можуть мати необлічими (непередбачувані – авт.) наслідки» (з листа Генеральної Старшини громади «Самостійна Україна» до централі СВУ № 78 від 2 травня 1918 р.). Але це ніяк не зарядило справі, бо і в цій ситуації капітан Швайцер заявив, що про «основне поліпшення харчів не може бути й бесіди; обіцяв лише в зовсім одноманітну їжу (бруква з домішкою картоплі) внести деяку зміну та додатки». Навіть у тому випадку, коли би сотнику Швайцеру вдалось би дотримати свого слова, чи допомогло би це усунути «важку атмосферу, пригноблення й розпуку в таборі ізза справи жолудка» – риторично зазначалось у згаданому листі [17, арк.50].

Полонені пригадували обіцянки українських делегатів (Г.Сиротенка і Байла), що «українці бранці дістануть незабаром з України хліба і до хліба», та констатували, що вони виявились нікчемними та пустопорожніми. З огляду на це Генеральна Старшина просила провід СВУ дізнатись в Посольстві УНР в Берліні «чи є яка надія на матеріальну поміч з України [...] щоби ми знали, на чім о до колосального піднесення національно-патріотичних почувань переваж-

ної більшості полонених вояків-українців у таборі Раштат, які висловлювали щире прагнення стати на захист своєї Батьківщини. Задля цього вони погоджувались взяти до рук зброю, скерувавши її проти єдиної та найбільшої загрози для України – більшовицької Росії. Але це бажання полонених українців було реалізоване лише почасти, бо УЦР не мала виробленої стратегії щодо можливості їх використання для відсічі червоній Москві, а до того ж – мало що була здатна зробити для прискорення їх повернення у складі новосформованих частин та з'єднань Армії УНР.

Нездатність УЦР ефективно впливати на уряди Центральних держав призвело до кардинальних змін у ставленні німецької влади до організованих громад полонених українців (і зокрема до раштатців) впродовж першої половини 1918 р., що зрештою пояснювалось колосальними продовольчими проблемами, які у цей час переживав II-й Рейх. Разом з тим певне значення мало й те, що кайзерівська Німеччина невідворотно наближалась до свого колапсу та падіння, усвідомлення чого сіяло деструкцію на нижчих щаблях влади, а також вивільняло у деякого з німецьких вояків темні інстинкти, які були до цього притлумлені наказами вищого військового командування.

Але попри всі труднощі, які переживала громада «Самостійна Україна», і насамперед нездатність німецької влади організувати хоча би мінімальне харчування полонених навесні 1918 р., у таборі були збережені всі українські організації, які продовжували свою діяльність, хоч і в значно менших обсягах. стоїмо і наших людей не дурили» [17, арк.50]. Напевно є зайвим говорити, що у цей час українська дипломатія не могла надати допомоги, що було обумовлено кризою УЦР та зміною державної форми правління в Україні.

Таким чином можна констатувати, що проголошення незалежності УНР призвело до колосального піднесення національно-патріотичних почувань переважної більшості полонених вояків-українців у таборі Раштат, які висловлювали щире прагнення стати на захист своєї Батьківщини. Задля цього вони погоджувались взяти до рук зброю, скерувавши її проти єдиної та найбільшої загрози для України – більшовицької Росії. Але це бажання полонених українців було реалізоване лише почасти, бо УЦР не мала виробленої стратегії щодо можливості їх використання для відсічі червоній

Москві, а до того ж – мало що була здатна зробити для прискорення їх повернення у складі новосформованих частин та з'єднань Армії УНР.

Нездатність УЦР ефективно впливати на уряди Центральних держав призвело до кардинальних змін у ставленні німецької влади до організованих громад полонених українців (і зокрема до раштатців) впродовж першої половини 1918 р., що зрештою пояснювалось колосальними продовольчими проблемами, які у цей час переживав II-й Рейх. Разом з тим певне значення мало й те, що кайзерівська Німеччина

невідвратно наближалась до свого колапсу та падіння, усвідомлення чого сіяло деструкцію на нижчих щаблях влади, а також вивільняло у деякого з німецьких вояків темні інстинкти, які були до цього притлумлені наказами вищого військового командування.

Але попри всі труднощі, які переживала громада «Самостійна Україна», і насамперед нездатність німецької влади організувати хоча би мінімальне харчування полонених навесні 1918 р., у таборі були збережені всі українські організації, які продовжували свою діяльність, хоч і в значно менших обсягах.

Список використаних джерел: 1. Терлецький О. Українці в Німеччині 1915-1918: історія української громади в Раштаті. – Київ-Ляйпциг, 1919. – Т.1. – 429 с. 2. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). – К., 1999. – С.72-92. 3. Срібняк І.В. Національно-організаційна та культурно-просвітницька діяльність полонених українців у таборі Раштат (Німеччина) у 1915-1917 рр. // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2014. – № 6(120). – Листопад – Грудень. – С.309-324. 4. Срібняк І.В. Новітня «Запорізька Січ» на чужині (творення парамілітарних структур в українському таборі Раштат, 1916 р.) // Емінак: науковий щоквартальник. – Київ-Миколаїв, 2017. – № 1(17) (січень-березень). – Т.1. – С.80-85. 5. Розсвіт. – Раштат, 1918. – 5 січня. – Ч.1(155). 6. З приводу III. Річника 1918. року // Розсвіт. – Раштат, 1918. – 5 січня. – Ч.1(155). 7. Розсвіт. – Раштат, 1918. – 12 січня. – Ч.2(156). 8. Розсвіт. – Раштат, 1918. – 17 січня. – Ч.3(157). 9. Розсвіт. – Раштат, 1918. – 24 січня. – Ч.5(159). 10. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.25. 11. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.66. 12. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.33. 13. З таборового життя // Розсвіт. – Раштат, 1918. – 23 лютого. – Ч.11-12. 14. Library and Archives Canada. The Andry Zhuk Collection, (Бібліотека і архів Канади. Особовий фонд А.Жука), MG30, C167, Vol.15, File 27. 15. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.52. 16. Перша й друга відправка на Україну відділів українського війська з полонених Українців німецьких таборів // Вістник політики, літератури і життя. – Відень, 1918. – 14 квітня. – Ч.15(198). 17. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.30. 18. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.41. 19. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.54. 20. Розсвіт. – Раштат, 1918. – 23 лютого. – Ч.11-12. 21. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.182.

Summary. *The article deals with the patriotic upsurge in the prison camp of Ukrainian soldiers, Rastatt, who appeared in a mass declaration in the ranks of the Ukrainian army on the appeal of the Ukrainian Central Rada. This allowed the formation of the Ukrainian divisions in the Volodymyr-Volynsky training camp in the spring of 1918. At the same time, the food situation in the camp rapidly deteriorated, putting prisoners at the brink of survival. Due to food difficulties, the treatment of Ukrainians by the German authorities significantly deteriorated, which exacerbated the situation in the workers' teams.*